

सवितृसम्बन्धिनि च चि । यथा, मनुः । ४ ।
१५० ।

“सावित्रान् शान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वसु
नित्यशः ॥”

सावित्री, स्त्री, शास्त्रदेवीयसत्यवदराजपत्नी । सा
तु मद्रदेशीयाश्वपतिराजकन्या ॥ (अस्या विशेष-
विवरणन्तु महाभारते वनपर्वणि २८२ अध्याय-
मारभ्य द्रष्टव्यम् ॥*) उमा । इति मेदिनी ॥
तन्नामकरणं यथा,—

“त्रिदेशैरक्षिता देवी वेदयोगेषु पूजिता ।
भावशुद्धरूपा तु सावित्री तेन सा स्मृता ॥”

इति देवीपुराणे ४४ अध्यायः ॥

अपि च ।

“सर्वलोकप्रसवनात् सविता स तु कीर्ष्यते ।
यतस्तद्देवता देवी सावित्रीत्युच्यते ततः ।
वेदप्रसवनाच्चापि सावित्री प्रोच्यते तु धेः ॥”

इति बह्विपुराणे ब्राह्मणप्रशंसानामाध्यायः ॥
गायत्री । इति त्रिकाण्डशेषः ॥*॥ (उप-
नयनकर्म । यथा, मनुः । २ । ३८ ।

“आ धोइशात् ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।
आ हाविंशात् क्षत्रवन्धोरा चतुर्विंशतेर्विंशः ॥”
“सावित्रीशब्देन तदनुवचनसाधनमुपनयनाख्यं
कर्म लक्ष्यते ॥” इति मेधातिथिः ॥) ब्रह्मपत्नी ।
सा तु सवितुः पृथ्वां पत्न्यां जाता । अस्या
उत्पत्तिनामान्तराणि यथा,—

“ततः संजपतस्तस्य भित्त्वा देहमकल्पयम् ।
स्त्रीरूपमर्द्धमकरोदहं पुरुषरूपवत् ॥
शतरूपा च सा ख्याता सावित्री च निगद्यते ।
सरस्वत्यश्च गायत्री ब्रह्माणी च परन्तप ॥”

इति मातृगोत्रं । ३ । ३०—३२ ॥*॥

तस्या शतनामानि यथा,—

विष्णु उवाच ।

“सावित्री पुष्करे नाम तीर्थानां प्रवरे शुभे ।
वाराणस्यां विशालाक्षी नैमिषे लिङ्गधारिणी ।
अयागी ललिता देवी कामुका गन्धमादने ।
मानसी कुमुदा नाम विश्वकाया तथाश्वरे ॥
गोमते गोमतौ नाम मन्दारे कामचारिणी ।
मदीकाटी चैत्ररथे जयन्ती हस्तिनापुरे ॥
कान्यकुब्जे तथा गौरी रक्षा मलयपर्वते ।
एकाम्रके कीर्त्तिमतौ विश्वा विश्वेश्वरे तथा ॥
जवा वराहशैले तु कमला कमलालये ।
रुद्रकोट्यान्तु रुद्राणी काली कालक्षरे गिरौ ॥
महालिङ्गे तु कपिला कर्कोटे मुकुटेश्वरी ।
शालग्रामे महादेवौ शिवलिङ्गं जनप्रिया ॥
नौलोत्पला मायापुथ्यां सन्दन्ती ललिते तथा ।
उत्पलाक्षी साहस्राक्षे हिरण्याक्षी महोत्पले ॥
गङ्गायां मङ्गला नाम विमला पुरुषोत्तमे ।
विशालायाममोघाक्षी पाण्डला पाण्डुपर्वते ॥
नारायणी सुपार्श्वे तु त्रिकूटे रुद्रसन्दरी ।
विपुले विपुला नाम कल्याणी मलयचले ॥
कोटरी कोटरीतीर्थे सगन्धा गन्धमादने ।
कुजाम्रके त्रिसन्ध्या तु गङ्गाहारे हरिप्रिया ॥

शिवचण्डे शुभा चण्डा नन्दिनी देविकातटे ।
रक्षिणी हारवत्यान्तु राधा हन्दावने वने ॥
देवकी मथुरायान्तु पाताले परमेश्वरी ।
सीता बिम्ब्य तथा रौद्री कालिन्ध्यां बिम्ब्य-
शसिनी ॥

सङ्गाद्राविकवीरा तु हरिश्चन्द्रे तु चन्द्रिका ।
रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां शृङ्गावती ॥
करवीरे महालक्ष्मीरमा देवी विनायके ।
अरीगे तु रोगहन्तो महाकाले महेश्वरी ॥
अभयेत्यण्णतीर्थे तु अस्तुता बिम्ब्यकन्दरे ।
माण्डव्ये माद्रवी देवी महागौरी महेश्वरी ॥
गणेशे च प्रचण्डा तु चण्डिकामरकण्टके ।
सोमेश्वरी वराहे तु प्रभासे पुष्करावती ॥
देवी माता सरस्वत्यां पारावारतटे स्थिता ।
महालये महापद्मा पयोधरां पिङ्गलेश्वरी ।
सिंहिका कृतघोरै च कार्तिकेये तु शङ्करौ ।
उत्पलावर्त्तके काला सुभद्रा सिन्धुसङ्गमे ॥
माता सिन्धुवने लक्ष्मीस्तरङ्गा भरताश्रमे ।
जालन्धरे विश्वसुखी तारका बिम्ब्यपर्वते ॥
देवदारवने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमण्डले ।
भौमा देवी हिमाद्रौ तु सेतुर्वर्केश्वरे तथा ॥
कपालमोचने शुद्धा माता कायावरोक्षणे ।
शङ्कोदारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिङ्गारके वने ॥
काली तु चन्द्रभागायामचोदे सिद्धिदायिनी ।
नरनारायणे देवी वदर्यामुख्येशी तथा ॥
ओषधीशोत्तरकुले कुशद्वीपे कुशोदका ।
मन्मथा हेमकूटे तु कुसुमे सत्यवादिनी ॥
अश्वत्यवन्धनीका तु विविक्ते अमणालये ।
मायसौ वेदशालायां सावित्री ब्रह्मसन्निधौ ॥
सूर्यविम्बे प्रभा नाम मातृणां वैष्णवी मता ।
अरुन्धती सतीनान्तु रामासु च तिलोत्तमा ॥
व्रजे ब्रह्मकला नाम शक्तिः सर्वेश्वरीरिणाम् ।
एतदुद्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् ॥
अष्टोत्तरश्व तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ।
यो जपेत्पुण्ययात्रापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
एषु तीर्थेषु यत् कृत्वा स्नात्वा पश्येन्नरो हिः यः
सर्वपापविनिर्मुक्तः कल्पं ब्रह्मपुरे वसेत् ॥
नामाष्टशतकं यस्तु श्रावयेद्ब्रह्मसन्निधौ ।
पौर्णमास्याममावस्यां बहुपुत्रो भवेन्नरः ॥
गोदाने श्राद्धदाने च अहन्त्यहनि वा पुनः ।
देवार्चनविधौ विद्वान् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥”
इति पञ्चपुराणे सृष्टिश्रुति १७ अध्यायः ॥*॥
अपि च ।

नारद उवाच ।

“तुल्युपाख्यानमिदं श्रुतमीश सुधोपमम् ।
तत्तु सावित्रुपाख्यानं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥
पुरा येन समुद्भूता सा श्रुता च श्रुतिप्रसूः ।
केन वा पूजिता देवी प्रथमे कौशे वा परे ॥
नारायण उवाच ।
ब्रह्मणा वेदजननी पूजिता प्रथमे सुने ।
द्वितीये च वेदगणैस्तत्पञ्चादिदुर्गा गणैः ॥
तदा चाश्वपतिः पूर्वं पूजयामास भारते ।

तत्पञ्चात् पूजयामासर्वपापक्षत्वार एव च ॥
इति ब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिश्रुति २३ । १—४ ॥
सावित्रीव्रतं, स्त्री, (सावित्र्या व्रतम् ।) ज्येष्ठ-
कृष्णचतुर्दश्यां स्त्रीकर्त्तव्यनियमविशेषः । तद्वि-
वरणं यथा, । पराशरः ।

“मेघे वा हवसे वापि सावित्रीं तां विनिर्दिशेत् ॥”
तां चतुर्दशीम् ।

“ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां सावित्रीमर्चयन्ति याः ।
वटमूले सोपवासा न ता वैधव्यमाप्नुयुः ॥”

राजमार्त्तण्डकृत्यचिन्तामण्योः ।
“ज्येष्ठे मासि चतुर्दश्यां सावित्रीव्रतमुत्तमम् ।
अवैधव्याय कुर्वन्ति स्त्रियः श्वाहासमन्विताः ॥”

व्रतमात्रे तु अनन्तचतुर्दशीव्रतोक्तमाचरन्ति ।
दृष्टपरिकल्पनान्यायात् । तदुक्तं मत्स्यपुराणे ।

“गर्भिणी सूरिका नक्तं कुमारौ च रजस्वला ।
यदाशुद्धा तदान्यं न कारयेत् क्रियते सदा ॥”

उपवासाशक्तौ नक्तं भोजनं कुर्यात् ।
“उपवासेष्वशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते ।”

इति तद्वृत्तवचनान्तरात् । अशुद्धा चेत् पूजां
कारयेत् । कायिकञ्चोपवासादिकं सदा शुद्ध्या

अशुद्ध्या च स्वयं क्रियते । एवं कृतिपरि-
भाषायां वदमानोपाध्यायाः । नारदः ।

“दिवाभागे त्रयोदश्यां यदा चतुर्दशी भवेत् ।
तत्र पूज्या महासाध्वी देवी सत्यवता सह ॥”

दिवाभागे दण्डद्वयमात्रसत्त्वेऽपि अतएव प्रदोषे
व्रतमाचरन्ति । पूर्वाह्णे तद्विधत्वेऽपि पराह

त्रिसन्ध्यापित्वे पराह एव त्रिसन्ध्याव्याप्तिरिति
वचनात् । यदा तु पूर्वोपरयोर्न तथाविधा ।

तदापि पराह एव । यथा । ज्योतिषे ।
“चतुर्दश्याममावास्या यदा भवति नारद ! ।
उपोष्य पूजनं यथा सा चतुर्दश्यां विधानतः ॥”

सा सावित्री । ततश्चामावास्यायां सावित्रीव्रत-
विधानं शिवा घोरा तथा प्रेतैति वचनञ्चेतत्-

परम् । पराशरः ।
“सावित्रीमर्चयित्वा तु फलाहारा परेऽहनि ।
ततश्चाविधवा नारी वित्तभोगान् लभेत् सा ॥”

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥
अन्यत् वनपर्व्यासावित्रीव्रतकथायां द्रष्टव्यम् ।

सावित्रीसूत्रं, स्त्री, (सावित्रीदेवाकालिक-
सूत्रम् ।) यज्ञोपवीतम् । इति शब्दरत्नावली ॥

साशयन्दकः, पुं, ज्येष्ठौ । इति केचित् ॥
साशुकः, पुं, कम्बलः । इति हारावली । १५६ ॥

सानुधीः, स्त्री, श्वशुरः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
सास्थिताम्ना, स्त्री, (सास्थि अस्थिसहितं

ताम्नादं यच ।) कांस्यम् । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥

साक्षा, स्त्री, (पस स्वप्न + “राज्ञासाक्षात्पूणा-
वीणाः” उणा० ३ । १५ । इति नप्रत्ययेन

साधुः । गलकम्बलः । इत्यमरः । २ । ८ । ६३ ॥
(यथा, माघे । ५ । ६२ ।

“रोमन्मन्थरचलदगुरुसाक्षमासा-
ञ्जकं निमीलदलसंक्षण्णभौचक्षेण ॥”)